

УДК 343.9:177

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.57>**Д. А. Скоромний**

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри кримінального права та кримінології

Одеського державного університету внутрішніх справ

orcid.org/0000-0003-0834-5014

ПРЕЗУМПЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК А PRIORI СУСПІЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена тематиці комунікативного процесу та його нормативних основ як потенційної моделі злагодженої взаємодії в умовах сучасного багаторівневого суспільства. У дослідженні робиться акцент на висвітленні комунікативної взаємодії через призму семіотичного розуміння особистості як її трансцендентального учасника – семіотичної монади. Ідеальний характер мовленнєвої інтеракції розкривається у діалозі поколінь та культур як самодостатніх та необхідних одиниць багатовимірного семіотичного простору.

У рамках статті первинною позицією згадуваної комунікації визначаються морально-етичні максими дискурсу, що ґрунтуються на толерантності до прав, свобод і легальних інтересів усіх учасників мовленнєвої інтеракції, а також на визнанні та повазі до самобутності іншого (комунікативній солідарності). Як а priori такої взаємодії нами обґрунтовується «презумпція відповідальності» у розумінні здатності співмовця дати відповідь за власну діяльність (бездіяльність), передумовами якої нами визначаються превалювання правил дискурсу над внутрішньою мотивацією співрозмовників, іманентним характером обґрунтованої незгоди та допущенням помилковості мовленнєвої позиції сторони обговорення.

У дослідженні також висвітлюється складність та багатовимірний аспект розуміння відповідальності у комунікативному спрямуванні. Вона, розкриваючись через призму правової відповідальності та чистої етики дискурсу, комплексно ускладнюється й переростає у відповідальність колективних суб'єктів, де кожна семіотична особистість (монада) відповідає не тільки за свої діяння, а й за дії чи бездіяльність як частина більшого за себе колективного утворення (монади вищого рівня).

Ключові слова: презумпція відповідальності, етика відповідальності, суспільна комунікація, комунікативна солідарність, дискурсивна етика, трансцендентальна комунікативна спільнота.

Skoromnyi D. A. THE PRESUMPTION OF RESPONSIBILITY AS A PRIORI OF PUBLIC COMMUNICATION

The article is devoted to the topic of communicative process and its normative bases as the coordinated interaction potential model in the conditions of modern multilevel society. The study focuses on the coverage of communicative interaction through the prism of semiotic understanding of the individual as its transcendental participant – the semiotic monad. The ideal nature of speech interaction is revealed in the dialogue of generations and cultures as self-sufficient and necessary units of multidimensional semiotic space.

In the article, the primary position of the mentioned communication defines the moral and ethical maxims of discourse, based on tolerance for the rights, freedoms and legal interests of all participants of speech interaction, as well as recognition and respect for the identity of others (communicative solidarity). As a priori of such interaction we substantiate the “presumption of responsibility” in understanding the ability of the interlocutor to answer for their own activities (inaction), the prerequisites of which we determine the prevalence of discourse rules over the internal motivation of interlocutors, the immanent nature of reasonable disagreement and the assumption of the side discussion position falsity.

The study also highlights the complexity and multidimensional aspect of understanding responsibility in the communicative direction. It, revealing itself through the prism of legal responsibility and pure ethics of discourse, becomes more complex and grows into the responsibility of collective subjects, where each semiotic individual (monad) is responsible not only for their actions but also for actions or inaction as part of a larger collective formation (of the higher level monads).

Key words: presumption of responsibility, ethics of responsibility, social communication, communicative solidarity, discursive ethics, transcendental communicative community.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство дозволяє нам по-новому подивитись на світ і на наше з вами місце у ньому. Воно, пропонуючи усе більш передові способи взаємодії, стає основою для глобального комунікативного поля Землі, що своєю чергою переростає у єдине соціальне метаутворення. Така глобальна спільнота постмодерну формується за принципом фрактальності (монад Г. Лейбніца), де одиничне не протистойть цілому, а з необхідністю зумовлює його існування. Звідси єдність багатоманітності є ключовою ідеєю сучасного вектору розвитку нашого буття.

Однак, як то кажуть: «У медалі є дві сторони». З одного боку, така єдність на глобальному рівні, безумовно, відкриває нові горизонти звершень для нас самих та наших нащадків як у найближчій перспективі, так й у подальшому розвитку людства. З іншого боку, це потребує значної роботи над собою як персонально кожного з нас, так і суспільства загалом. Адже основою для такої взаємодії є самобутність, критичне мислення та власний погляд на спільне життя, що, однак, не виникає на порожньому місці. Особливо гостро це питання постає в умовах глобальної конкуренції ідей, теорій та концепцій нашого майбутнього

як окремих суспільств, так і усього людства загалом. На цьому ґрунті проростає ціла в'язка супутніх питань, пов'язаних зі спільним виробленням та інституалізацією нормативних положень щодо міжкультурної, міжнаціональної та іншої взаємодії як на локальному рівні, так і в рамках глобальної єдності.

Водночас мають існувати певні зрозумілі та прийнятні для усіх «правила гри». Правила, що не будуть нав'язані проти нашої волі, а будуть сприйняті нами як раціональні та справедливі. Суспільна взаємодія незалежно від її рівня повинна ґрунтуватись на вільному волевиявленні або іншими словами – вільній від панування комунікації. У цьому контексті актуалізується питання свободи формування власної ідентичності, усвідомлення відповідальності за власне майбутнє та майбутнє людства як такого (відповідальність на глобальному рівні). Відповідальність тут набуває інтерсуб'єктивного аспекту, вона перетворюється на першоджерело універсальної комунікативної інтеракції, що втілюється в ідеї «презумпції відповідальності мовця» – здатність його дати звіт власним вчинкам та поведінці.

Питаннями нормативності комунікативної взаємодії та ідеї відповідальності у згаданому світі займалися багато дослідників, серед яких можна назвати Ю. Габермаса, К.-О. Апеля, В. Кульмана, Д. Бюлера, П. Ульріха та багатьох інших. Однак залишається нерозкритим питання моделі комунікативної взаємодії у рамках прийнятної для нас, українців, системи життєвих координат, що відповідала б викликам сьогодення та розкривала наш потенціал як з позиції життєвого світу, так і людства загалом, що і є метою нашої праці.

Виклад основного матеріалу. Почнемо із того, що предтечою свободи саморозвитку особи у будь-якому суспільстві є, як не дивно, правила (етика) суспільної комунікації. Це є так із декількох причин. По-перше, розвиток особи нерозривно пов'язаний із її суспільною взаємодією, адже людина, як відомо, – суспільна істота. Навіть більше, ні про яку ідентичність узагалі не можна вести мову за відсутності інших суб'єктів взаємодії. Винятково існування у соціумі й зумовлює процеси ідентифікації себе як відмінного від інших. По-друге, будь-яку суспільну інтеракцію між індивідами у тому чи іншому розумінні можна визначити як певну сукупність (послідовність) знаків (сигналів), які спрямовані на донесення (транслявання) певного посилу, що, у найбільш загальному вигляді, можна визначити як комунікацію. По-третє, якщо розуміти суспільну взаємодію як комунікацію, то для неї будуть актуальні й правила комунікації, що, встановлюючи конкретні вимоги до знаків та їх суспільного обігу, дозволяють усім учасникам семіотичного простору сприймати й інтерпретувати відповідні

повідомлення, зберігаючи при цьому закладений у них зміст.

З огляду на це можна констатувати, що будь-яка суспільна взаємодія так чи інакше пов'язана з комунікативним простором відповідного соціуму та правилами комунікації у ньому. Із запропонованого погляду можна по-іншому поглянути на такі вирази, як «мова сили», «голос народу (вулиці)», «глухота влади» і так далі. Вони показують поліглотизм суспільної взаємодії та різні діапазони сприйняття відповідних повідомлень, де у разі ігнорування одного рівня комунікації (цивілізованого спілкування за правилами раціональної аргументації) відкривається інший, зазвичай більш архаїчний рівень, що, однак, не означає його меншої дієвості у плані донесення відповідного повідомлення. І якщо вести мову про всебічний розвиток особистості, її ідентичності та реалізації власної волі, то тут украй важливо мати на увазі правила комунікації, що превалюють у відповідному суспільстві.

Навіть більше, сьогодні ніхто не буде заперечувати факту формування нової стадії в історії планети й людства, що, однак, не має собі аналогів. Про це мовив свого часу В.І. Вернадський, який наголошував: «Людина уперше реально зрозуміла, що вона мешканець планети і може – повинна – мислити і діяти по-новому, не тільки в аспекті окремої особистості, сім'ї або роду, держав або їх спілок, але й у планетному вимірі» [1, с. 59]. Відтак постає питання: які правила комунікації діють на рівні людства та як досягнути порозуміння з іншими учасниками глобального комунікативного поля? Невже мова глобального суспільства – це «примітивна» мова сили, мова панування? Давайте спробуємо пошукати відповіді разом.

Почати слід, на наше переконання, із короткої характеристики комунікативного процесу загалом. Для того щоб відійти від проблематики реальної комунікативної взаємодії, яка супроводжується конкретною обстановкою інтеракції, чіткими часовими рамками, вимогами до конкретної аргументації тощо, ми робимо акцент на висвітленні «трансцендентальної» комунікації, що, відповідно до К.-О. Апеля, являє собою необмежену комунікативну спільноту. Дотичним до апелівського розуміння інтерсуб'єктивної взаємодії є запропоноване Ю. Габермасом поняття «ідеальної комунікації», в основу якого лягає суспільство як трансцендентальний суб'єкт – учасник ідеальних відносин. Таким чином, ідеальна (трансцендентальна) комунікація уявляється нам як така абсолютна інстанція, що задає достеменність і об'єктивність сенсу та значущість згоди, а відтак – достеменність і значущість мовленнєвої взаємодії загалом [2, с. 31, 37–38]. Для трансцендентальної комунікації характерний певний

суб'єктний склад, статус її учасників та правила інтерсуб'єктивної взаємодії (аргументація, графічне обґрунтування, належність згоди тощо).

Отже, хто є суб'єктами такої інтеракції? Відповідь на це питання слід давати з огляду на розуміння комунікації як певних взаємин між індивідами за посередництвом знаків (сигналів) з метою донесення та сприйняття певного посилу контрагентом (досягнення порозуміння). Таким чином, суб'єктами комунікації може бути будь-яка особа, що здатна як генерувати нетривіальні (попередньо не запрограмовані) знакові повідомлення, так і сприймати (інтерпретувати) інформаційні послани від інших. Водночас для суб'єктів такої взаємодії також є важливим уміння аргументувати власну позицію (посил) та сприймати розумні аргументи інших, тобто, використовуючи риторичку К.-О. Апеля, володіти комунікативною компетенцією й зберігати такий стан речей шляхом «трансцендентальної рефлексії» [3, с. 143]. У такому розумінні, суб'єктами комунікації є семіотичні особистості різного рівня, що володіють комунікативною компетенцією. Такими особистостями можуть бути як окремі індивіди, так і колективи на різних щаблях суспільної взаємодії (суспільство, держава, корпорація тощо).

Навіть більше, якщо у рамках трансцендентального підходу (необмеженої комунікативної спільноти) можна також вести мову про допустимість комунікації як із «живими» особами (реально існуючими), так і з тими, кого вже нема (за рахунок пам'яті культури та міжкультурного діалогу), або тими, кого ще нема, – прийдешніми поколіннями (відповідно до П. Рікера, таке явище можна назвати «естафетою поколінь» [4, с. 64]). Зрештою, за таких обставин людство теж постає повноцінним суб'єктом комунікативної взаємодії з іншими учасниками, котрі, хоча структурно і входять у його склад, проте зберігають власну самостійність (самодостатність) як індивіди (монади).

Водночас для комунікації є важливим характер взаємодії між окремими особистостями. Така інтеракція повинна мати відношення S-S, на противагу відношенню S-O, яке представлене у вигляді цілораціональної дії та спрямоване на оволодіння об'єктами, встановлення контролю над ними. Названа дія, на відміну від комунікативної, орієнтується на результат, а в аспекті застосування раціонального вибору вона будується з урахуванням рішення раціонально діючого партнера, який виступає, щоправда, як об'єкт впливу [2, с. 65–66]. Таким чином, для інтерсуб'єктивної інтеракції загалом є властивою така модель взаємодії як діалог. Він, як стверджує К.М. Кириленко, являє собою живе поле комунікації зі щоразу по-новому народженим змістом, що простягається як у діахронічній (вертикально, між епохами та їх

представниками), так і в синхронічній площині (горизонтально, між авторами, їх творами, концепціями та теоріями) [5, с. 98–99]. Однак метою діалогу не може бути встановлення домінування (панування) над іншими. Для комунікації на передній план виходить відношення поваги до співбесідника, можливість сприйняття раціональних аргументів контрагента, а також толерантність до його прав, свобод і легальних інтересів як повноцінного учасника комунікативного поля, іншими словами – здатність бути солідарним з іншими.

Щоправда, сучасне розуміння солідарності, як зазначають Дж. Л. Коен та Е. Арато, не вимагає емпатії або тотожності з іншим. Основним лейтмотивом тут виступає здатність «ототожнювати себе з нетотожним» – прийняти іншого як відмінного від себе, як особу, котра має таке ж право висловлювати власні доводи і потреби в ідентичності, як і ти сам. Отже, з одного боку, ситуації дискусії всередині певного суспільства створюють можливості для такої солідарності, оскільки тут кожен може поставити себе на місце іншого, уявити його інтереси та потреби, віднайти спільні моменти і колективну ідентичність. З іншого боку – солідарність надає дискурсу сенс і зміцнює логіку взаємовизнання, що лежить у його основі. Таким чином, ми можемо бути солідарними з іншими, що мають спільну з нами колективну ідентичність, навіть якщо ми не поділяємо їхні цінності й потреби. Наш обов'язок полягає у прийнятті цих відмінностей тією мірою, у якій обговорення визначає їх як приватні (якщо тільки вони не суперечать умовам вирішення ситуацій невизначеності за допомогою обговорення або компромісу) [6, с. 494].

Залежно від характеру комунікативної взаємодії змінюються і вимоги до правил аргументації та критерії досягнення належної згоди. Так, Ю. Габермас серед видів комунікативних інтеракцій виділяє комунікативну дію та комунікативний дискурс. Перша – являє собою взаємопов'язані мовні та позамовні вирази: дії, вчинки, переживання та їхні втілення. У ній некритично припускаються значення та сенси з метою обміну інформацією (необхідним для дій досвідом). Натомість у дискурсі необхідно звернути увагу лише на мовні висловлювання. Тут не відбувається жодного обміну інформацією, а темою стають проблематичні претензії на значення, де за допомогою обґрунтувань учасники намагаються знову відновити втрачену згоду та досягти взаєморозуміння. Водночас як дія, так і дискурс мають ґрунтуватись на внутрішньому переконанні мовця, відповідності висловлювань наявному стану речей, а також не перетинати межі легальності справедливих нормативних положень [7, с. 84–85; 8, с. 40–43].

Звідси постає питання: який механізм має забезпечити належне ставлення між індивідами

(семіотичними монадами) у процесі комунікації? Що є передумовою такої взаємодії? Очевидно, що має існувати певна домовленість про можливість подальшої справедливої комунікації. Такою умовою можливості для Дж. Ролза виступає поняття «первинної позиції», яка забезпечує справедливість досягнутих у ній угод через рівноправність усіх її учасників [3, с. 145; 9, с. 113–176]. Для комунікативної взаємодії роль «первинної позиції» відіграє морально-етична максима, що представляється як комунікативна або дискурсивна етика. Вона відрізняється від субстанціональної внутрішньої (національної або якоїсь іншої локальної) моральності, набуваючи пріоритетного значення щодо неї. Її завданням є унормування процедурних вимог щодо критичної перевірки і раціонально-дискурсивного обґрунтування (виправдання) питань, що потребують консенсусу. Отже, набуваючи конкретної життєвої форми у процесі комунікативної раціоналізації, відповідні вимоги дозволяють закріпити тільки ті позиції життєсвіту, що, досягаючи рівня загальної значущості, відповідають принципів універсалізації взаємності. Відтак у світлі комунікативного підходу відбувається переосмислення моралі як цінності життєвого світу. Вона, обґрунтовуючись у практичному дискурсі, звільняється від імперативу життєсвіту і наповнюється змістом справедливості у його комунікативно-прагматичному втіленні (симетричні відносини у комунікації) [2, с. 131–133].

Отже, можна говорити про матеріалізацію комунікативною етикою базових норм справедливої комунікативної взаємодії у суспільстві, що, будучи «первинною позицією» дискурсивної солідарності, зумовлює S-S зв'язок зі сторони поваги до іншої семіотичної особистості та визнання її суверенності (автентичності). Таким чином, як стверджує А.М. Єрмоленко, етика дискурсу репрезентує собою методологічний поворот від класичної парадигми філософії свідомості до пост-класичної парадигми філософії комунікації, відкриваючи шлях подолання «методичного соліцизму» в обґрунтуванні етичних норм на основі принципу справедливості та досягнення взаєморозуміння. У соціокультурному аспекті це питання про умови співіснування різноманітних традиційних етосів, що належать до окремих людських спільнот (етносів, націй та інших), а в соціально-філософському – про співвідношення етичних норм, що належать певним соціальним інституціям (скажімо, мораль політика, підприємця чи вояка) з універсальними моральними принципами [2, с. 9–10, 21].

Водночас ставлення до іншого як до суб'єкта, а не як до предмета маніпуляції, можливе винятково тоді, коли ми вважаємо, що ця особа здатна відповісти на наші запитання, дати звіт про свої дії та вчинки. У рамках такого підходу до контра-

гента, діє, так би мовити, «презумпція відповідальності» – припущення здатності іншого дати відповідь, пояснити власну поведінку саме як таку, а не інакшу. Або, іншими словами, здатність співбесідника бути належним суб'єктом комунікації (комунікативна компетентність). Таке інтуїтивне переконання на думку Ю. Габермаса можна описати у формі двох контрфактичних очікувань: по-перше, ми чекаємо, що діючий суб'єкт інтенціонально дотримується усіх тих норм, якими він керується; по-друге, ми також очікуємо, що він керується лише тими нормами, які здаються йому справедливими [7, с. 87–88].

Наведене розуміння презумпції відповідальності у комунікативному вимірі можна пояснити, провівши аналогію з описаною Д. Бьоллером ситуацією дискурсу між Г. Йонасом та К.-О. Апелем у контексті полеміки навколо морального статусу людських ембріонів та сумісності «використання» стовбурових клітин з ідеєю людини або вимогою людської гідності. Почнемо із того, що й до сьогодні нема достеменною відповіді на питання про початок людського життя, що означає його актуальний дискурсивний характер. Водночас метафізична теорія, яка приписує людському життю гідність буття й вимогу захисту, тобто апелює до «благочинності перед життям» (А. Швайцер), нічого не обґрунтовуючи, висловлює лише власну ціннісно-нормативну позицію. А відтак питання відповідальності за таку діяльність, передусім у морально-етичному спрямуванні, залишається нагальним.

Г. Йонас у контексті пошуку виходу із софістичного кола обґрунтування, у яке потрапляють як предметний спосіб бачення ситуації, відповідно до його внутрішньої цінності як мотивації, так і диференціація мотивації завдяки розвитку етичної інтуїції з огляду на сумнівність її універсальної обов'язковості, пропонує сократичний шлях усвідомлення особою своєї участі в діалозі, відповідаючи за власну тезу у багатосторонньому потоці аргументів. Тут вступає у гру діяльнісне розуміння відповідальності як здатності відповідати перед собою за власну тезу, або положення, у якому висловлюється сумнів. Отже, як учасники обговорення ми мусимо взяти до уваги той факт, що ми як люди здатні помилятися і той, хто стверджує щось і водночас хоче виправдати це стосовно іншого, очевидно і безсумнівно зобов'язаний визнавати можливість виправдання, відповідальності, пов'язаної з діалогом – поважати інших співмовців та рахуватися з їхніми правами у дискурсі.

Таким чином, формулюючи наведене розуміння відповідальності більш предметно, його можна розкрити як обов'язок визнати значущість нормативної і водночас онтологічної ідеї людини, яка містить у собі не тільки вимогу збереження

існування роду, а й плекання людської гідності та моральності. А отже, оскільки з певністю не можна виключати той факт, що можливі вагомі застереження щодо певного способу дії, а також з огляду на існування фундаментального обов'язку серйозно сприймати аргументи виправдання і можливість помилки, то у разі сумніву слід проявити обачність й віддати перевагу відповідальності – життю і людській гідності [10, с. 44–49].

Такий ланцюжок аргументації можна симетрично розгорнути й у площині згадуваної нами презумпції відповідальності. Тут, з одного боку, має місце превалювання правил дискурсивної взаємодії над внутрішньою мотивацією співрозмовників як первинної позиції комунікації, що зумовлює ставлення до іншого мовця з повагою та врахування його аргументів (комунікативна солідарність). З іншого боку, як уже було сказано, діалог не являє собою домінування над контрагентом й іманентно передбачає можливість висловлення обґрунтованої незгоди та, як варіант, можливість обґрунтування помилковості мовленнєвої позиції сторони обговорення. Отже, у разі сумнівності комунікативної компетентності того чи іншого учасника діалогу (здатності його бути належним співрозмовником) нам слід проявити обачність й презюмувати його відповідальність допоки не стане достеменно відомо про зворотнє. Або іншими словами: *in dubio pro persona conlocutoris responsibility*¹.

У такому розумінні, будь-яка особа, вступивши у комунікативний процес, автоматично погоджується з усіма правилами інтерсуб'єктивної взаємодії та визначає інших семіотичних особистостей як належних учасників обговорення. Однак, як зазначає К.-О. Апел, коли йдеться про відповідальність емпіричного повсякденного суб'єкта (окремого чи колективного), то як ідеальні типи потрібно розрізняти два глибоко відмінних випадки. З одного боку, може йтися про особу як суб'єкта відповідальності за дії та вчинки. Саме перед нею можна однозначно та певно (під загрозою санкцій) поставити запитання про відповідальність: «За що?», «Перед ким?», «Щодо кого?». Водночас, на думку мислителя, саме такий шлях може відвести нас від далекосяжного відповідально-етичного бачення окремого та колективного суб'єктів. Тож слід звернути увагу на зворотний бік необхідної сьогодні моральної відповідальності на межі можливих помилок. Безпосередні ж її етично-сутнісні передумови створює відповідальне законодавство, котре, знову ж таки, має за основу принцип обговорення.

Таким чином, як продовжує К.-О. Апел, окрім суб'єктів відповідальності у сенсі чистої етики дискурсу, з одного боку, та правової відповідаль-

ності – з іншого, є ще й третій тип відповідальних за свої дії окремих та колективних суб'єктів, вагомість якого зростає по мірі усвідомлення необхідності дати відповідь за колективну діяльність цілого суспільства. Тут передусім маються на увазі суб'єкти стратегічних дій та вчинків, котрих можна характеризувати як представників інтересів господарства та політики. І мовиться не лише про граничні ситуації, що завжди існують, де кожен, обираючи себе, водночас і впливає на долю інших. А про нагальну сьогодні етику спільної (солідарної) відповідальності, витоками якої слугує персональна відповідальність кожного. Отже, узагальнене розуміння багатоаспектного характеру відповідальності (на емпіричному, стратегічному, глобальному та інших рівнях) можна назвати дією етики відповідальності як нормативно-змістовних передумов дискурсивної інтеракції. Вона спрямована на розв'язання завдань приборкання цілораціональності, а також забезпечення можливості злагодженого співіснування різних народів і культур, водночас перебуваючи у гармонійних відносинах з природою, відтак – бути комунікативною макроетикою [11, с. 55–56; 3, с. 146; 2, с. 29].

Таке розуміння дискурсивної солідарності означає прийняття на себе відповідальності у значенні обов'язку дати відповідь як на власні діяння, так і на спільні дії (бездіяльність) приналежної комунікативної спільноти (колективу, держави, нації, людства тощо). Суб'єктами такої відповідальності є кожна семіотична монада, як учасник багаторівневого комунікативного поля, що здатна проявляти волю у ситуації невизначеності (точці біфуркації) та пояснити власний вибір.

Навіть більше, винятково спосіб тлумачення дискурсу через призму макроетики майбутньої відповідальності за колективні дії допомагає відійти від його певних рис утопізму. Або, як наголошує К.-О. Апел, лише тоді перестороги про безсилля окремої особи будуть безпідставними, з огляду на непередбачувані наслідки наших колективних дій, коли стає очевидним, що йдеться зовсім не про окрему особу, яка самостійно мусить узяти на себе метафізичну відповідальність перед майбутнім. А справа у тім, щоб кожен, виходячи із масштабу своєї компетенції та сили, міг долучитись до організації колективної відповідальності шляхом участі у практично значущих дискурсах [11, с. 54].

Отже, хоч комунікативна (дискурсивна) етика має бути відносно формальною (щоб можна було визначити і обґрунтувати універсальні належності), проте у ній не заперечується плюралізм культурно самобутніх ціннісних уявлень і життєвих форм. Вона, оминаючи етичного релятивізму, не замінює їх, а, немовби вбудовуючись, сприяє ускладненню їх структури у метайнституції дискурсу. Визнання іншого суб'єкта як рівноправного

¹ у разі сумніву – на користь відповідальності співмовця (лат.).

учасника діалогу це – єдиний спосіб здійснення моралі можливого співіснування багатьох життєвих форм і цінностей, забезпечення усім індивідам і всім партикулярним спільнотам рівного права на автентичну реалізацію доброго життя. Це, як зазначає Ю. Габермас, є також єдиним способом досягнення порозуміння між культурами, де синтез горизонтів інтерпретації здійснюється на основі конвергенції різних культурних перспектив, спираючись на спільну, винесену за межі власного контексту, позицію можливого консенсусу. Проте ця потенція «підстановки» спільного бачення світу розгортається шляхом раціоналізації життєсвіту, що й спонукає до реформування звичних способів легітимації, завдяки чому відкривається можливість перейняття горизонтів інтерпретації різними культурами. Тож, за умов кризи як релігійного, так і раціоналістичного світогляду, комунікативний підхід ставить перед собою завдання побудови принципів нової етики, етики відповідальності, яка виконувала б функцію критичної або легітимуючої інстанції і здійснювала контроль за розвитком сучасного суспільства [2, с. 26, 132–133].

Тут можна говорити про те, що Ю. Габермас називає «двоїтим аспектом морального феномена». Почнемо із того, що як колективна, так і індивідуальна ідентичності потребують суспільного підтвердження, з огляду на соціальну природу ідентичності. Це означає, що цілісність індивіда не може бути забезпечена без цілісності інтерсуб'єктивного спільного життєвого світу, який робить можливими взаємне визнання та спільні для всіх міжособистісні відносини. Відтак моральним засобом не під силу уберегти автентичність окремої особистості, без збереження життєво необхідної мережі відносин взаємного визнання. Фактично Ю. Габермас наполягає на тому, що у будь-якої етики є два завдання: по-перше, вона повинна забезпечити недоторканність соціалізованих індивідів, висуваючи вимоги рівного до них звернення і поваги до гідності кожного; по-друге – захистити інтерсуб'єктивні відносини взаємовизнання, висуваючи вимогу солідарності індивідів як членів спільноти, у якій вони набули соціалізації. Солідарність, таким чином, бере свої витоки зі взаємної відповідальності, адже члени спільноти поділяють спільний інтерес у цілісності свого спільного життєвого контексту – колективній ідентичності. Таким чином, ідентичність групи і окремих індивідів відтворюється за допомогою збереження відносин взаємного визнання [6, с. 489].

Висновки. Насамперед сьогодні ми з упевненістю можемо говорити про колективне написання нової сторінки у книзі буття нашої планети – спільної історії об'єднаного людства. Таке розуміння ситуації, розвіюючи туман невизначеності перспектив спільного майбутнього, водночас

відкриває «схрещу пандори» нашої цілераціональності у взаємодії з іншими як з позиції життєвого світу, так і на метарівні.

Усвідомлюючи складність такої ситуації, як один із можливих варіантів гармонійного співіснування, ми вбачаємо запровадження справедливих правил комунікативної взаємодії, що сприймалися би усіма учасниками глобальної трансцендентальної спільноти з позиції солідарності та визнання прав, свобод та легальних інтересів кожного з семіотичних особистостей. Основою такої взаємодії виступає «презумпція відповідальності» кожного з учасників дискурсу, тобто допущення можливості іншого відповісти за власні діяння, допоки достеменно не відомо зворотнє.

Водночас є очевидним, що це питання не можна вирішити спираючись винятково на етичний вимір. Підхід має бути комплексним і поєднувати у собі як морально-етичні максими, так і, безумовно, правові, акцентуючи увагу на «сильних» сторонах кожного з них та нівелюючи «слабкі». Однак, що ми маємо на увазі мовлячи про сильні та слабкі сторони нормативності? Яке їх оптимальне поєднання в рамках сучасного багаторівневого життєвого світу та як досягнути інтерсуб'єктивної згоди на дискурсивному метарівні людства? Розкриття проблематики цих та інших питань може слугувати перспективами подальших розвідок у цьому напрямку.

Література

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. Москва : Наука, 1991. 270 с.
2. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Київ : Лібра, 1999. 488 с.
3. Усов Д.В. Етика відповідальності К.-О. Апеля в ландшафтах контрактуралізму. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2015. Вип. 7. С. 140–150.
4. Рікер П. Право і справедливість. Київ : Дух і літера, 2002. 216 с.
5. Кириленко К. М. Інноваційна культура та теорія діалогу культур В. Біблера. *Гілея*. 2016. Вип. 104 (1). С. 96–100.
6. Коэн Дж. Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория / Пер. с англ. Общ. ред. И.И. Мюрберг. Москва : «Весь Мир», 2003. 784 с.
7. Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс / Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, 1999. С. 84–90.
8. Дмитренко К.С. Юрген Габермас: від рефлексії до комунікації. *Maristerium*. 2012. Вип. 47. С. 38–45.
9. Ролз Дж. Теория справедливости. Перевод с английского / Науч. ред. изд. проф. В.В. Целищев. Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та. 1995. 507 с.
10. Бьюлер Д. Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу / Пер. з нім. А. Єрмоленка. Київ : Стилюс, 2014. 157 с.
11. Апел К.-О. Обґрунтування етики відповідальності / Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, 1999. С. 46–60.